

Stemplowski, Ryszard

Chile i obce koncerny naftowe w okresie Wielkiego Kryzysu

Przegląd Historyczny 69/3, 445-457

1978

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Chile i obce koncerny naftowe w okresie Wielkiego Kryzysu

W obrębie światowego systemu kapitalistycznego funkcjonuje spłot dominacja — zależność, obejmujący wysokoprzemysłowe centra dominujące oraz peryferia zależne. Funkcjonowanie struktury dominującej rodzi rezonans w obrębie struktury zależnej, lecz zarazem struktura dominująca nie może funkcjonować (rozвивać się) bez powiązania z zależnym od niej obszarem niedorozwoju. Obie te struktury przenikają się nawzajem, tworząc spłot związków przyczynowo-skutkowych, zmienny w czasie¹. Niniejszy artykuł jest próbą zbadania, na podstawie niewykorzystanych dotąd źródeł z archiwów USA i Wielkiej Brytanii, jak funkcjonował pewien wycinek wymienionego spłotu w okresie szczególnie silnych napięć gospodarczo-politycznych².

*

4 czerwca 1932 roku, wkrótce po ustanowieniu Socjalistycznej Republiki Chile, „The New York Times” doniósł o projekcie bezpośredniej wymiany towarowej, przewidującej dostawę ropy naftowej z ZSRR do Chile w zamian za saletrę.

¹ Literatura w zakresie problematyki niedorozwoju i kapitalizmu zależnego w większości sprowadza się do prac ekonomistów, socjologów i politologów, wysuwających interesujące hipotezy, przeważnie bez weryfikacji źródłowej. Do najbardziej reprezentatywnych należą: R. Prebisch, *The Economic Development of Latin America and its Principal Problems*, „Economic Bulletin for Latin America” t. VII, 1962, w. 1; A. Pinto, *Notas sobre desarrollo, subdesarrollo y dependencias*, „El Trimestre Económico” t. XXXVIII, 1972, w. 2; C. Furtado, *Dependencia Externa y teoría económica*, „El Trimestre Económico” t. XXXV, 1971, r. 2; O. Sunkel, *Change and Frustration in Chile*, [w:] *Obstacles to Change in Latin America* red. C. Véliz, Oxford 1965; T. Dos Santos, *Dependencia y cambio social*, Santiago 1970; G. Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America. Historical Studies of Chile and Brazil*, New York 1967; J. D. Cocroft, wraz z F. i D. Johnson, *Dependence and Underdevelopment: Latin America's Political Economy*, New York 1972; F. E. Cardoso, *Dependencia e Desenvolvimento na América Latina*, Rio de Janeiro 1970. Obszerne omówienie stanowiska tych autorów (i pełną bibliografię) zawiera artykuł C. R. Bath i D. D. James, *Dependency Analysis of Latin America: Some Criticism, Some Suggestions*, „Latin American Research Review” t. XI, 1976, nr 3. Prace historyczne *sensu stricto* nawiązujące do tych koncepcji są mniej liczne, por.: S. J. i B. H. Stein, *The Colonial Heritage of Latin America: Essays on Economic Dependence in Perspective*, New York 1970; R. Stemplowski, *Zależność i wyzwanie. Argentyna wobec rywalizacji mocarstw anglosaskich i III Rzeszy*, Warszawa 1975. W zakresie historii Chile interesującym przyczynkiem jest artykuł H. Blakemore'a, *Limitations of dependency: an historian's view and case study*, „Boletín de Estudios Latinoamericanos y del Caribe” z 18 czerwca 1975, w którym autor podważa prawomocność koncepcji zależności w odniesieniu do Chile lat 1890-tych. Literatura otwarcie krytyczna wobec koncepcji zależności jest bardzo szeroka.

² Publikacja niniejsza jest nieco zmienioną, poprawioną wersją mego artykułu pt. *Chile y las compañías petroleras. 1931—1932; Contribución al estudio del entrelazamiento dominación-dependencia*, ogłoszonego w zachodniobierlińskim „Ibero-Amerikanisches Archiv”, 1978, z. 1, s. 1—19.

Idea owej wymiany handlowej nie wiązała się bynajmniej z czerwcowym przewrotem, ani nawet z radykalizmem socjalistycznych reformatorów, lecz z inicjatywą radzieckich handlowców w latach 1928—1930, realizowaną za pośrednictwem radzieckiej firmy Iuyamtorg i jej oddziału w Valparaiso, oraz z działalnością Pablo Ramireza Rodrigueza jako ministra finansów w rządzie Ibañeza. Po przybyciu do Paryża w charakterze ambasadora Republiki Chile, Ramirez złożył w czerwcu 1931 roku wizytę posłowi ZSRR, W. Dowgalewskiemu i wysunął bliżej niesprecyzowaną koncepcję zwiększenia wymiany handlowej poprzez import ropy radzieckiej do Chile. W piśmie do N. N. Krutinskiego, zastępcy komisarza spraw zagranicznych, Dowgalewski stwierdzał, iż Ramirez jest jednym z dyrektorów „chilijskiej kompanii saletrzaney” handlującej ze Związkiem Radzieckim³. W niecałe trzy miesiące później ambasada USA w Santiago de Chile donosiła Departamentowi Stanu o projekcie wymiany saletry chilijskiej na radziecką ropę. Według późniejszych informacji, paryskie biuro spółki COSACH (Compañía Salitrera de Chile) otrzymało od radzieckich przedstawicieli ofertę wymiany około 60 000 ton saletry za około 90 000 ton benzyny i 20 000 ton kerosenu (w przybliżeniu całoroczne zaopatrzenie w paliwo)⁴.

Nie była to pierwsza oferta radzieckiej ropy na latynoamerykańskim rynku. W 1930 roku przedstawiciele radzieccy zaproponowali rządowi argentyńskiemu sprzedaż 250 000 ton ropy „po zupełnie przystępnej cenie”⁵, lecz obalenie Yrigoyena położyło kres negocjacom⁶, a rząd Uriburu zamknął w lipcu 1931 r. Iuyamtorg z powodów politycznych i może nie bez zachęty ze strony monopolii naftowych⁷.

Omawiane tu wydarzenia przypadają na okres wzmoczonej ekspansji monopolii naftowych państw imperialistycznych i ich wzajemnej rywalizacji oraz narastającej w Ameryce Łacińskiej tendencji do przejmowania przez państwo gospodarki ropą. Do generalnych przesłanek warunkujących badaną strukturę należy przede wszystkim Wielki Kryzys, tym ważniejszy, iż Chile było krajem, który prawdopodobnie najdotkliwiej odczuł skutki depresji⁸.

³ *Dokumenty wniezionej polityki SSSR*, Moskwa 1968, s. 391 n.; A. M. Sizonienko, *Oczerki istorii sowietsko-latinoamerykanskich otnoszenij*, Moskwa 1971, s. 40.

⁴ National Archives of the United States Washington, D. C., General Records of the Department of State, Record Group 59, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Chile (825), Industrial Matters Mines and Mining, Petroleum (6363), dokument nr 79 [cyt. dalej według schematu: NA/825/6363/79]: R. H. Norweb, chargé d'affaires ad interim USA w Santiago de Chile do Henry'ego L. Stimsona, Sekretarza Stanu USA, l. dz. 1010, 3 listopada 1931. NA/825/6363/96: William S. Culbertson, ambasador USA w Santiago de Chile, do Stimsona, l. dz. 1102, 19 lutego 1932.

⁵ W. W. Wolski, *Ameryka Łacińska. Nafta i niezależność*, tłum. z ros., Warszawa 1968, s. 67; M. Sizonienko, *op. cit.* s. 64.

⁶ Oferta radziecka, związana ze znacznym importem z Argentyny w latach 1920-tych, miała znaczenie nie tylko gospodarcze, albowiem jej realizacja ułatwiłaby wówczas firmie Yacimientos Petroliferos Fiscales opanowanie dezorganizacji rynku argentyńskiego wywołanej przez nieprzyjazne pociągnięcia monopolii naftowych USA, Holandii i Wielkiej Brytanii, zwalczających to państwowe przedsiębiorstwo argentyńskie.

⁷ AIAN, MSZ 10340: W. Dostał, chargé d'affaires ad interim Rzeczypospolitej Polskiej w Buenos Aires do Ministerstwa Spraw Zagranicznych, l. dz. 287/Ar/b/2, 20 czerwca 1935; R. Garcia Lupo, *Historia de unas malas relaciones*, Buenos Aires 1964, s. 18 n.

⁸ F. A. Pinto Santa Cruz, *Estructura de nuestra economía*, Santiago de Chile 1948, s. 215. F. B. Pike, *Chile and the United States. 1880—1962*, Notre Dame 1963, s. 208 n., 394.

Dochód narodowy Chile w ponad 70% zależał od eksportu saletry i miedzi⁹. Wskutek kryzysu eksport w 1932 r. wynosił 13% wartości eksportu 1929 r. W rezultacie spadku eksportu i niekorzystnych *terms of trade* zmalał też drastycznie import i w 1932 r. wynosił mniej niż 20% wartości importu z 1929 r.¹⁰. Tymczasem wartość zużytej benzyny (przy stałych cenach) wzrastała systematycznie¹¹, rósł import (wówczas Chile nie wydobywało jeszcze ropy)¹². Wzrost spożycia benzyny nie świadczył o rozwoju produkcji przemysłowej, bowiem kalkulacja ta nie obejmowała ani paliwa do motorów Diesla, ani ropy nierafinowanej. W marcu 1932 r. minister do spraw rozwoju zajął stanowisko, że wzrost zużycia jest pochodną funkcjonowania autobusów i samochodów prywatnych (osobowych), z czego większość stanowi konsumpcję luksusową¹³; konsekwencją był postulat racjonowania benzyny. Ale paliwo było przecież potrzebne dla funkcjonowania państwowego aparatu przemocy i nawet minimalne zużycie benzyny wymagało wydatkowania dewiz (podlegających od sierpnia 1931 r. reglamentacji), przeto na dalszą metę rozwiązanie problemu polegać musiało — logicznie — zarówno na ograniczeniu zużycia benzyny, jak i na znalezieniu kupców na saletrę czy miedź.

Wszelako o interesach narodowych zależnego Chile decydowały głównie obce siły: wydobywanie i eksport saletry były w przytłaczającej większości w rękach Guggenheim Brothers Co., Banco Anglo i innych grup z USA i Wielkiej Brytanii (w tym dominująca pozycja w COSACH). Natomiast importowana benzyna, przewożące ją tankowce, magazyny i sieć dystrybucji były całkowicie domeną West India Oil Co. (filia Standard Oil Co. of New Jersey) oraz Shell-Mex (Chile) Ltd. (filia Royal Dutch Shell Co. of England).

W celu przezwyciężenia zależności od obcych monopolii naftowych rządy chilijskie podjęły w 1931 r. przygotowania do ustanowienia państwowego monopolu paliwowego. Rząd stałby się w takim wypadku importem i dystrybutorem paliwa¹⁴. Prace legislacyjne w Kongresie i ministerstwach miały trwać bardzo długo¹⁵, zanim projekt ustawy uzyskał kształt ostateczny. Tymczasem rząd Montero za pośrednictwem swych przedstawicieli w COSACH zwrócił się w lutym 1932 r. do Shell-Mex (Chile) Ltd. i West India Oil Co. o udostępnienie ich zbiorników i urzą-

⁹ J. C. Jobet, *Ensayo crítico del desarrollo económico-social de Chile*, Santiago de Chile 1955, s. 175.

¹⁰ J. C. Jobet, *Ensayo crítico del desarrollo económico-social de Chile*, Santiago s. 116; B. Pike, op. cit., s. 209.

¹¹ AN/825/6363/105: Franklin B. Atwood, konsul USA w Santiago de Chile do Departamentu Stanu, 14 marca 1932; Chilijskie Ministerio de Fomento oceniło, że roczna wartość zużytej benzyny wzrosła w latach 1926—1931 o prawie 80%.

¹² Tamże; w 1931 roku importowano 124 373 500 litrów benzyny.

¹³ Tamże, Norweb do Stimsona, por. przyp. 4.

¹⁴ Monopol państwowy na poszukiwanie i wydobywanie ropy w Chile przywróciła już ustawa nr 4281 z 15 lutego 1928 roku.

¹⁵ Podejmowano jednocześnie projekty cząstkowe zmierzające do usamodzielnienia się Chile. 20 stycznia 1932 roku Senat zatwierdził *in principio* projekt ustanowienia państwowej rafinerii ropy. Public Record Office London, Records of the Foreign Office, File No. 371, General Correspondence after 1906, Political Correspondence, etc., of the Political Departments, 15829, Paper A 807/344/9 [cyt. dalej według schematu: PRO/FO 371/15829/A 807/344/9]: Sir Henry Chilton, ambasador brytyjski w Santiago de Chile, do Sir Johna Simona, Sekretarza Stanu d.s. Zagranicznych l. dz. 23, 22 stycznia 1932.

dzeń w Chile w celu magazynowania radzieckiego paliwa¹⁶. Obie kompanie odrzuciły tę ofertę¹⁷.

Mimo to projekt nie upadł. Prezes COSACH, M. G. B. Whelpley, złożył około 7 marca zmodyfikowaną propozycję dyrektorowi West India Oil Co., Georgowi S. Laingowi: jedynym źródłem zaopatrzenia w benzynę na terenie Chile byłyby dla dystrybutorów COSACH (paliwo pochodziłoby z ZSRR), natomiast firmy zagraniczne mogłyby zajmować się tylko sprzedażą detaliczną. Whelpley dawał do zrozumienia, że propozycja jego pochodzi w istocie od rządu chilijskiego, a jej przyjęcie leży w dobrze pojętym interesie obu kompanii naftowych. Nasuwa się przypuszczenie, że Whelpley posługiwał się projektem państwowego monopolu jako narzędziem nacisku na obie kompanie. Istotnie, zwiększenie eksportu saletry leżało we wspólnym interesie rządu Chile i tych obcych grup kapitałowych, które zaangażowane były w COSACH¹⁸. Ale i ta zmodyfikowana propozycja nie zyskała uznania. Dnia 12 marca minister do spraw rozwoju wniósł więc do Kongresu projekt ustawy o racjonowaniu benzyny. Cztery dni później obydwie kompanie zapowiedziały na następną dzień podniesienie cen benzyny o 25%.

Zapowiedź racjonowania nakazywała kompaniom naftowym przewidzieć nieunikniony w takich wypadkach wzrost kosztów jednostkowych, a zatem spadek zysków. Miałyby to wyrównać stosowna podwyżka. Co więcej jednak, kompanie miały do czynienia z inną jeszcze przeszkodą: od czasu wprowadzenia kontroli ruchu dewiz Komisja Walutowa decydowała o zamianie pesos na inne waluty, co w wypadku kompanii naftowych, wpływało na możliwość pokrycia kosztów importu c.i.f. i na zakres repatriacji zysków, i to w warunkach coraz głębszej deprecjacji waluty chilijskiej. Coraz trudniej było wydostać z Chile dewizowy ekwiwalent pesos zarobionych przez kompanie, a w dodatku pesos te były coraz mniej warte. Podwyżka cen benzyny miałaby zaradzić także stratom z tego tytułu¹⁹.

Reakcję na groźbę podniesienia cen najdokładniej przedstawiają: raport przesłany do Military Intelligence Division, Office Chief of Staff, przez wojskowego attaché USA w Santiago kpt. Ralpa W. Wootena, oraz sprawozdanie ambasadora Culbertsona dla Departamentu Stanu²⁰. Wynika z nich, iż jeszcze tego samego dnia rząd gwałtownie zaprotestował przeciwko tym zamiarom. Także związek kierowców zorganizował wokół Pałacu Moneda masową demonstrację, domagając się od rządu stanowczych kroków przeciwko działalności kompanii grożącej bankructwem transportowi miejskiemu i bezrobociem 50—60 tysięcy ludzi; zapowiadał masowy strajk i dalsze demonstracje. O godzinie 23⁰⁰ dyrektorzy obu kompanii Laing i A. J. Holt wezwani zostali na konferencję z udziałem prezydenta Montero, ministrów spraw wewnętrznych i przemysłu, szefa prowincji stołecznej i innych funkcjonariuszy. Po godzinach

¹⁶ NA/825/6363/100: notatka Orme Wilsona, urzędnika Division of Latin American Affairs, Department of State, z rozmowy z P. P. Campbellem, doradcą prawnym Standard Oil Co. of New Jersey, 24 lutego 1932, oraz załączona doń parafraza fragmentu telegramu Culbertsona do Departamentu Stanu, 22 lutego 1932.

¹⁷ NA/825/6363/95: Stimson do Ambasady USA w Santiago de Chile, l.dz. 12, 2 marca 1932; NA/825/6363/99: Notatka Wilsona z rozmowy z T. Shonem, I sekretarzem Ambasady brytyjskiej w Waszyngtonie, 5 marca 1932.

¹⁸ NA/825/6363/104: Culbertson do Stimsona, l.dz. 1122, 16 marca 1932.

¹⁹ NA/825/6363/106: Culbertson do Stimsona, l.dz. 1127, 22 marca 1932.

²⁰ NA/825/6363/115: Raport Wootena, l.dz. 1281, 21 marca 1932, Sprawozdanie Culbertsona, cyt. w przyp. 19.

bezwocnej dyskusji, Montero wybuchła: albo kompanie będą nadal sprzedawać benzynę po niezmiennych cenach, albo je podniosą wydając tym samym kraj w ręce komunistów, albo rząd skonfiskuje zapasy i urządzenia i rozpocznie dystrybucję siłami administracji²¹. Dyrektorzy, z ironią, opowiadają się za wariantem trzecim. Rząd zmienia wtedy taktykę, chce nakłonić kompanie do zaakceptowania jakiegoś rozwiązania kompromisowego. Można by przecież połączyć koncepcję importu państwowego z racjonowaniem preferującym pogotowie ratunkowe, straż pożarną, policję i transport miejski; można by ewentualnie podnieść ceny dla niektórych tylko użytkowników, z wyłączeniem autobusów i taksówek. Ale dyrektorzy trzymają się swego. Wzajemne oskarżenia przybierają na sile. Rząd przepowiada strajki i rewoltę społeczną. W którymś momencie minister spraw wewnętrznych (resort obejmujący *carabineros*) oświadcza, że w wypadku podniesienia cen nie zapewnia ochrony obiektom należącym do monopolu naftowych. Dyrektorzy kapitulują. Jest 3⁰⁰ nad ranem. Strony umawiają się na dalsze negocjacje w sprawie zróżnicowania cen dla różnych użytkowników. Podwyżka zostaje na razie odłożona.

W szerokiej kampanii prasowej, która potem nastąpiła, na czoło wybijają się oskarżenia przeciwko obcym monopolom szykanującym Chile i żerującym na kryzysowym stanie państwa, w pogoni za zyskiem. Jeśli nadto uwzględnić krytyczną postawę lewicy wobec obcego kapitału, można stwierdzić, że na tle stosunku do monopolu naftowych zarysowała się wspólnota frontu sił chilijskich przeciwko zależności od obcych interesów.

Obydwie kompanie były gotowe przedyskutować koncepcję zróżnicowania cen dla różnych kategorii użytkowników, choć była to propozycja niewygodna. Jednak problem nabrał cech sporu bardziej zasadniczego i monopolom musiały publicznie udowodnić, że są w stanie przeforsować podwyżkę jako taką²². Na tym etapie zagadnienie podwyżki cen nabrało nowego wymiaru politycznego. Rozwój wypadków wzbudził niepokój Foreign Office, obawiającego się skutków dalszego wzrostu napięcia społecznego w Chile. Pod wpływem Foreign Office i raportów Ambasady brytyjskiej w Santiago zarząd Shell-Mex (Chile) Ltd. w Londynie zładził nacisk w sprawie podwyżki²³. Brak danych by sądzić, iż w podobnym kierunku działał Departament Stanu; na polecenie swych central dyplomaci anglosascy uprzedzali rząd Chile, że ewentualna ekspropriacja kompanii (skutek planowanego monopolu) musiałaby zostać zrekompenrowana²⁴.

Inaczej niż kompania brytyjska, West India Oil Co. nadal otwarcie parła ku podwyżce, prowadząc w tym celu nawet kampanię prasową za

²¹ Ten ostatni wariant przedstawiony przez Montero był nierealny wówczas, toteż szantaż nie mógł być skuteczny.

²² Zob. przyp. 19.

²³ Źródło cyt. w przyp. 19; PRO/FO 371.15829/A 1659/344/9; Chilton do Simona, l.dz. 29/R/, 17 marca 1932. Z analizy dotyczących Chile materiałów archiwalnych NA i PRO, tylko częściowo tu cytowanych ze względów redakcyjnych, wynika, że do momentu dramatycznej konfrontacji w dniu 16 marca (pomiędzy rządem chilijskim a kompaniami naftowymi) kontakty pomiędzy resortami spraw zagranicznych w USA i Wielkiej Brytanii — z jednej strony, a zarządami monopolu naftowych — z drugiej, w USA były bardzo częste, a w Wielkiej Brytanii niezwykle rzadkie. W USA do kontaktu dochodziło przeważnie z inicjatywy Standard Oil Co. of New Jersey.

²⁴ PRO/FO 371.15829/A 1 397/344/9; Sir Ronald Lindsay, ambasador brytyjski w Waszyngtonie, do Simona, l.dz. 139, 5 marca 1932; NA/825.6363/95; notatka Wilsona z rozmowy z Shonem, 10 marca 1932.

pomocą płatnych ogłoszeń w „El Diario Ilustrado”²⁵. Dyrektor Laing starał się nadal przekonać ministra do spraw rozwoju, Hermana Echeverria Cazotte o konieczności podwyżki, a przynajmniej udzielenia kompaniom rekompensaty (np. w formie redukcji podatków i ułatwień w dokonywaniu wymiany pesos), ten drugi postulat popierał też dyrektor Shell-Mex (Chile) Ltd., Holt²⁶. Posługując się ultymatywnym tonem, Laing szantażował ministra groźbą całkowitego zaprzestania przez kompanie sprzedaży benzyny, co musiałoby sparaliżować funkcjonowanie państwa. Rząd konsekwentnie wysuwał argument rewolty społecznej, a minister Echeverria stwierdzał dosłownie, że w wypadku podwyżki należy się liczyć z atakami „tłumu” na instalacje należące do obydwu kompanii²⁷.

Zarówno w Departamencie Stanu jak i w Foreign Office liczono się z nieuniknioną podwyżką. Dnia 18 kwietnia brytyjski chargé d'affaires w Santiago, George Thompson, zapowiedział w chilijskim MSZ, że rząd w Londynie oczekuje od władz Chile stosownej ochrony na wypadek ruchów wywołanych przez oczekiwaną podwyżkę²⁸. Nowy minister do spraw rozwoju, Marco de la Cuadra Poisson wskazywał w odpowiedzi na oczekiwaną modyfikację ustawodawstwa finansowego, które może stworzyć dogodniejsze warunki uzyskiwania dewiz. Podtrzymywał jednak tezę o ryzyku wpływającym z podwyżki, informując Lainga i Holta o planowanych demonstracjach 1-majowych, groźbie strajku generalnego i innych zaburzeń²⁹. Następnego dnia minister przekazał obydwu dyrektorom życzenie prezydenta, by wprowadzenie podwyżki odłożyć do 5 maja. Rząd gwarantował rekompensatę i wyrażał zgodę na wprowadzenie wyższej ceny od 5 maja, pod warunkiem utrzymania ceny niezmięionej na paliwo do autobusów. Obiecywano też kompaniom — co prawda w ogólnikowej formie — ułatwienia w zakresie wymiany pesos. W ten sposób, za cenę poważnych ustępstw finansowych państwa, podwyżka została ponownie odłożona, ale kompanie obniżyły sprzedaż do poziomu 75% ówczesnego spożycia i zlikwidowały niektóre stacje benzynowe. Według nieoficjalnych oświadczeń rzeczników obydwu kompanii zapasy paliwa w Chile miały wystarczyć tylko do końca maja. W tym samym czasie komisja rządowa zaleciła importowanie paliwa bez pośrednictwa kompanii, przy preferencji krajów gotowych do importowania surowców chilijskich; do transportu miano by użyć okrętów marynarki wojennej Chile. Inny projekt rządowy zakładał nabycie urządzeń do przemysłowej dehydratyzacji alkoholu w celu zastąpienia części importowanej benzyny³⁰.

²⁵ Np. 20 marca 1932.

²⁶ NA/825/6363/113: G. S. Laing do Juana E. Montero Rodrigueza, 24 i 30 marca 1932; Laing do Hermana Echeverria Casotte, 31 marca 1932; załączniki do raportu Culbertsona do Departamentu Stanu, l.dz. 1132, 5 kwietnia 1932; NA/825/6363/116: Culbertson do Stimsona, l.dz. 1143, 20 kwietnia 1932.

²⁷ Echeverria do Lainga, 1 kwietnia 1932, zał. do raportu Culbertsona, 5 kwietnia 1932, cyt. w przyp. 26; PRO/FO 371. 15829/A 2370/344/9: George Thompson, brytyjski chargé d'affaires ad interim w Santiago de Chile do Simona, l.dz. 55, 18 kwietnia 1932.

²⁸ Kopia *aide memoire* ambasady brytyjskiej do chilijskiego MSZ, 18 kwietnia 1932, zał. do raportu Culbertsona do Stimsona, 20 kwietnia 1932, cyt. w przyp. 26.

²⁹ Tamże: Marco de la Cuadra Poisson do A. J. Holta i Lainga, 18 kwietnia 1932, zał. do cyt. raportu Culbertsona.

³⁰ Tamże: PRO/FO 371.15824/A 2884/86/9: Thompson do Simona, l.dz. 122, 2 maja 1932; NA/825.00/741: Chile-American Association, Confidential Report No. 5, May 1932.

I znów kiedy nadchodził termin wprowadzenia odkładanej podwyżki rząd podjął kolejną próbę jeszcze jednego jej odłożenia, i tak jak przedtem, minister do spraw rozwoju wyrażał obawę przed rozruchami. Thomson pisał do Foreign Office, że nie traktuje tego jako bluff: Pałac Moneda był przez cały czas ściśle strzeżony, wzmocniono posterunki przy siedzibach placówek dyplomatycznych i konsularnych. Członkowie rządu zdradzali wielkie zdenerwowanie, nie byli pewni, jak się zachowa wojsko. I tym razem rząd zdołał wyperswadować kompaniom podwyżkę, którą — tym razem do końca czerwca — odłożono za cenę ustępstw (podatkowych i innych finansowych) rządu. Ze swej strony kompanie miały jednak ograniczyć wwóz benzyny przystosowując jego rozmiar do poziomu mającego pokrycie w państwowych przydziałach dewiz na ten cel. W praktyce oznaczało to dalsze zmniejszenie spożycia, do poziomu 50%. W zawarciu nowej ugody bardzo aktywnie uczestniczyły ambasady USA i Wielkiej Brytanii³¹.

Po serii upokarzających przetargów z zagranicznymi kompaniami i obcymi dyplomatami, władze chilijskie przeszły ponownie do ofensywy. Dnia 16 maja Kongres uchwalił Ustawę nr 5124, upoważniającą Prezydenta do wprowadzenia monopolu państwowego w dziedzinie paliw płynnych³². W parę dni później prezydent Montero wyłożył w orędziu do Kongresu politykę rządu: maksymalne stymulowanie eksportu z jednoczesnym dążeniem do substytucji importu (m.in. w celu poprawy bilansu płatniczego); import maszyn i urządzeń należy pokrywać — przynajmniej częściowo — eksportem surowców (barter), chociaż konsumpcja tych ostatnich jest za granicą ograniczana w wyniku „wąskiego nacjonalizmu” skłaniającego inne kraje do zastępowania chilijskiej saletry sztucznymi nawozami; stosowanie kontroli rządowej za pośrednictwem licencji importowych; popieranie przemysłów przetwarzających surowce miejscowe; stosowanie ulg wobec nowootwieranych przedsiębiorstw przemysłowych; wprowadzenie w życie ustawy o państwowym monopolu paliw płynnych. W nawiązaniu do ustawy o monopolu paliwowym Montero powiedział, że rząd nie kieruje się intencją stosowania represji, lecz chęcią współpracy z innymi krajami i pragnie podjąć wysiłek konieczny nie tylko do posunięcia się naprzód na drodze ku „niezależności gospodarczej”, lecz także do wprowadzenia kraju w „stan równowagi” w dziedzinie handlu zagranicznego. Prezydent musiał jednak przyznać, że deficyt na koniec 1931 roku wyniósł 412,7 milionów, a dług publiczny (wewnętrzny i zewnętrzny) aż 4.597,6 milionów pesos. Prezydent wezwał współobywateli do „zjednoczenia się pod sztandarem wiary, optymizmu i rekonstrukcji, w przekonaniu, że wówczas Opatrzność ześle nam lepsze dni pokoju, sprawiedliwości i dobrobytu”.

Thompson skomentował to przemówienie Montero, pisząc do Foreign Office, że „słowa te brzmią dziwnie dla kogoś, kto właśnie ogląda, jak obok ambasady przejeżdża długi korowód samochodów prowadzonych

³¹ NA/825.6363/117: Culbertson do Stimsona, l.dz. 28, 4 maja 1932; NA/825.6363/121: Culbertson do Stimsona, l.dz. 1161, 18 kwietnia [powinno być: maja] 1932, oraz łączona kopia memoriału ambasady USA, 4 maja 1932; PRO/FO 371.15829/A 2735: Thompson do Simona, l.dz. 72/R/, 4 maja 1932; NA/825/6363/128; notatka Edwina C. Wilsona, kierownika Division of Latin American Affairs, Departament of State, z rozmów telefonicznych z przedstawicielami Standard Oil Co. of New Jersey, G. Wellmanem i T. W. Palmerem, 6 czerwca 1932; PRO/FO 371.15829/A 2370: Thompson do Simona, l.dz. 55, 18 kwietnia 1932.

³² Por. w szczególności art. art. 1, 2b, 5, 7: „Diario Oficial” z 17 maja 1932.

przez swych głośno wykrzykujących właścicieli w kierunku Pałacu Prezydenckiego, gdzie od samego rana trwają demonstracje związane z problemem benzyny — a które doprowadziły właśnie do strajku w transporcie autobusowym. Na Alameda de las Delicias pojazdy te wstrzymują obecnie ruch tramwajów i powodują powszechny tumult”³³.

Obydwaj kierownicy dyplomatycznych placówek anglosaskich, Culbertson i Thompson, określili Ustawę nr 5124 jako posunięcie „silnie nacjonalistyczne”. Obydwie ambasady ponownie zastrzegły sobie wobec Chilijczyków prawo poparcia roszczeń odszkodowawczych, choć jednocześnie stały na stanowisku, że rząd nie będzie zdolny — ani organizacyjnie ani finansowo — do wcielenia ustawy w życie³⁴.

Istotnie, łatwiej było rządowi realizować projekty częściowe. Na podstawie Ustawy nr 5125 (też z 16 maja) utworzono 31 maja Centralną Komisję Cen do nadzorowania handlu artykułami pierwszej potrzeby, do których zaliczono również paliwo. W dzień później nowy ten organ wydał przepisy ograniczające stopę zysku handlowego w obrocie wymienionymi artykułami do poziomu 8⁰/. Zaniepokoiło to Standard Oil Co.³⁵, lecz zanim zdołał się rozwinąć konflikt wokół tego nowego zarządzenia, proklamowana została Socjalistyczna Republika Chile i konflikt wokół problemu paliw wszedł w nową fazę.

Pod hasłem „Chleb, dach nad głową i okrycie dla ludu”, kierowani przez Marmaduke Grove Vallejos i Eugenio Matte Hurtado, socjaliści wojskowi i cywile ogłaszają program wymierzony w chilijską oligarchię i kapitał obcy. Dnia 5 czerwca 1932 r. rząd publikuje deklarację, w której m.in. przewiduje „import, na swój własny rachunek, cukru, ropy naftowej, przemyłu oraz innych artykułów podstawowych”. W ogłoszonym jednocześnie przez Nueva Accion Pública (partia kierowana przez Matte) 30-punktowym *programa inmediato* zapowiedziano m.in.: a) natychmiastowe otwarcie zakładów saletranych (szło głównie o zmniejszenie bezrobocia, ale wzrost produkcji saletry jeszcze bardziej zwiększał potrzebę jej eksportu); b) ustanowienie monopolu w dziedzinie jodyny, paliw płynnych, zapalek, tytoniu, alkoholu i cukru; c) uznanie rządu radzieckiego i rewizję umów z kompaniami zagranicznymi zajmującymi monopolistyczną pozycję w Chile; d) wprowadzenie państwowego monopolu w handlu zagranicznym³⁶.

Z obydwu wymienionych powyżej dokumentów wymieniam te postulaty programowe, które bezpośrednio dotyczą problemu benzyny i saletry. Nie zamierzamy omawiać w tym miejscu całej problematyki Socjalistycznej Republiki Chile 1932 roku. Wystarczy tu stwierdzenie, że program Republiki miał charakter wszechstronnego wyzwania pod adresem zastanego stanu rzeczy, w związku z czym problem paliw był ujmowany jako jeden z wielu aspektów splotu dominacja-zależność.

³³ PRO/FO 371.15825/A 3568: Thompson do Simona, l.dz. 148, 27 maja 1932.

³⁴ PRO/FO 371.15829/A 3002/344/9: Thompson do Simona, l.dz. 85/R/, 18 maja 1932; NA/825.6363/120: Culbertson do Stimsona, l.dz. 45, 18 maja 1932. W tym samym czasie prasa opublikowała odpowiedź Montera na postulaty niektórych związków zawodowych, w której prezydent podkreślał, iż rząd zapobiega podwyżce cen benzyny a jednocześnie zachęca do rozwijania miejskiego transportu konnego. PRO/FO 371.15825/A 4207: Thompson do Simona, l.dz. 152, 2 czerwca 1932.

³⁵ NA/825.6363/133: Palmer do E. C. Wilsona, 20 czerwca 1932.

³⁶ PRO/FO 371.15825/A 4311/86/9: Declaration of the Revolutionary Junta to the country made at 2²⁰ a.m., June 5, 1932; Thirty points of the Junta's Immediate Programme; przekłady z j. hiszpańskiego. Ta ostatnia publikacja pochodziła w istocie od partii Nueva Accion Popular.

W odpowiedzi na program nowej władzy pierwszą reakcją obronną było oświadczenie Ambasady USA, że w wypadku konfiskaty mienia swych obywateli rząd Stanów Zjednoczonych Ameryki domagać się będzie pełnego odszkodowania w wymienialnej walucie. Około 8 czerwca do dyrekcji West India Oil Co. dotarła wiadomość, że rząd RS de Chile zamierza całkowicie wywłaszczyć obydwie kompanie naftowe. Wówczas sięgnięto do środków ostrzejszych: Standard Oil Co. wstrzymała przywóz paliwa do Chile. Jeden tankowiec zatrzymano w pobliżu peruwiańskiego portu Mollendo, poza chilijskimi wodami terytorialnymi³⁷, drugi (oczekujący już w pobliżu Valparaíso) skierowano do Brazylii³⁸. Obie kompanie działały szybko i zdecydowanie, na co nie bez wpływu pozostawał fakt osobistego znieważenia i próba pobicia na ulicy, parę dni przedtem, dyrektorów obu (!) kompanii („Jankesi — grabieżcy, jankesi — złodzieje”)³⁹, a potem ataki tłumy na urządzenia West India Oil Co. w dniu 5 czerwca⁴⁰.

W Foreign Office uważano, iż stopniowe wyczerpywanie się zapasów paliwa będzie miało „uzdrawiający wpływ na władze”⁴¹. Culbertson informował Departament Stanu, że zapasy dostępne w Chile wystarczą na pokrycie zwykłego zapotrzebowania tylko do końca lipca; oceniał, że rząd Chile będzie niezadowolony z powstrzymania tankowców, bowiem „zaopatrzenie w benzynę stało się czynnikiem pierwszej wagi w chilijskim życiu politycznym”⁴². Podobnie o powstrzymaniu tankowców sądził Thompson, że „jest to, jak dotąd, najdotkliwszy cios, jaki junta otrzymała ze strony obcych interesów”⁴³. W istocie pociągnięcie to miało charakter blokady i stało się dla obcych kapitałów zarówno narzędziem presji na Republikę Socjalistyczną jak i jedną z przyczyn upadku grupy Grove-Matte.

Po zamachu z 16 czerwca i odsunięciu od władzy radykalnych reformatorów, władzę objęła junta z Carlosem Davilą. Dyrektorów kompanii poinformowano, że rząd nie planuje wywłaszczeń w najbliższym czasie, starać się będzie natomiast o wygospodarowanie dewizowych ekwiwalentów na pokrycie kosztów przywożonego paliwa. W tej sytuacji odblokowano dostawy paliwa a dyrektorzy kompanii poczęli nawet mówić o konieczności „zrozumienia” nowego rządu⁴⁴.

Okres odprężenia nie mógł trwać długo. Około 20 lipca w Santiago poczęły krążyć pogłoski o zakupie przez rząd benzyny na własną rękę. Dystrybucją miałyby się zająć państwowa sieć kolejowa. Powstałaby w ten sposób alternatywna sieć dystrybucyjna, konkurencyjna dla anglosaskich kompanii. Dyrektor nowojorskiego biura West India Oil Co., Warren Simonson, natychmiast — choć mógł się powołać tylko na pogłoski — napisał do szefa Biura Spraw Latynoamerykańskich w Depar-

³⁷ PRO/FO 371.15829/A 3503/344/9: Thompson do Simona, l.dz. 111, 9 czerwca 1932; NA/825.6363/127: Palmer do E. C. Wilsona, 6 czerwca 1932.

³⁸ NA/825.6363/126: Culbertson do Stimsona, l.dz. 90, 14 czerwca 1932.

³⁹ Thompson do Simona, zob. przyp. 37.

⁴⁰ PRO/FO 371.16824/A 3385/86/9: Thompson do Simona, l. dz. 93, 5 czerwca 1932.

⁴¹ Thompson do Simona, cyt. w przyp. 37.

⁴² PRO/FO 371.15829/A 3640/344/9: Thompson do Simona, l. dz. 134(R), 15 czerwca 1932; Culbertson do Stimsona, zob. przyp. 38.

⁴³ PRO/FO 371.15829/A 3640/344/9: Thompson do Simona, l. dz. 134(R), 15 czerwca 1932.

⁴⁴ PRO/FO 371.15829/A 3736/344/9: Thompson do Simona, L. dz. 139(R), 18 czerwca 1932.

tamencie Stanu, Edwina C. Wilsona, z żądaniem poinstruowania ambasadora Culbertsona, by ten podjął działania w obronie Standard Oil Co.⁴⁵

Okazało się, że administracja Davila prowadzi rozmowy z Export Petroleum Co. of California w sprawie nabycia 10 mln litrów benzyny. Culbertson uważał, że projekt ten jest reakcją rządu na „nacisk polityczny wywierany na władze, by te uczyniły coś dla zapewnienia krajowi bardziej niezależnej pozycji w zaopatrzeniu w tak istotny artykuł, a tym samym uwolniła [państwo] od tego co się tu powszechnie określa jako kontrolę sprawowaną przez zagraniczne kompanie naftowe”⁴⁶.

Export Petroleum Co. była firmą małą⁴⁷ i na gruncie chilijskim nową, mogła przeto spełnić funkcję kontrahenta rządu bez niebezpieczeństwa, że zapanuje nad jego polityką paliwową. Dla Chile był to partner wygodny. Transakcji z tą firmą były, rzecz prosta, przeciwne obie kompanie panujące na chilijskim rynku. Z drugiej strony była to firma północnoamerykańska i współpraca Chile z tym przedsiębiorstwem nie powinna była budzić niepokoju w Departamencie Stanu. A jednak niedwuznaczny przekaz źródłowy wskazuje na to, że przeciwko omawianej transakcji, tj. w obronie jednej firmy z USA i przeciwko innej firmie z USA, wystąpił ambasador Culbertson. Wiedziano o tym jego posunięciu w Departamencie Stanu i po rozważeniu sprawy nie sprzeciwiono się mu. Culbertson założył u chilijskiego ministra spraw zagranicznych nieoficjalny protest przeciwko transakcji godzącej w interesy Standard Oil Co. Rząd Chile miał przeciwko sobie nie tylko wielkie monopole⁴⁸.

Pomimo tylu niepowodzeń, grupy rządzące Chile nie ustawały w dążeniach do uniezależnienia się od monopoli naftowych. Starania te były w omawianym okresie rządów Davila częścią generalnego planu reform zmierzających do budowy czegoś w rodzaju systemu parasocjalizmu państwowego. Wtedy to właśnie wydany został ów doniosły Dekret z mocą Ustawy (DFL) nr 520, dający państwu wszechstronny instrument skutecznej i głęboko sięgającej kontroli gospodarki, łącznie z upoważnieniem do wywłaszczania w dziedzinie przemysłu, rolnictwa, handlu i usług⁴⁹. W tym samym dniu, 31 sierpnia 1932 r., wydany też został DFL nr 519 o nadzorze i kontroli państwa nad importem ropy i jej pochodnych, dystrybucją oraz sprzedażą hurtową i detaliczną tych produktów na terenie kraju. Jednocześnie wznowiono rozmowy w sprawie wymiany chilijskiej saletry na radzieckie paliwo, za pośrednictwem G. C. Kendrick and Co. oraz Andrew Weir and Co. z Glasgow. Tym razem rząd zwrócił się o współpracę tylko do Shell-Mex Ltd., z pominięciem West India Oil Co.

⁴⁵ NA/825.6363/135: Warren Simonson, dyrektor nowojorskiego biura West India Oil Co. do E. C. Wilsona, 22 lipca 1932.

⁴⁶ NA/825.6363/134: Culbertson do Stimsona, l. dz. 742, 22 lipca 1932.

⁴⁷ NA/825.6363/134: notatki wewnętrzne, Biuro Doradcy Ekonomicznego w Departamencie Stanu, 23 lipca 1932, załącznik.

⁴⁸ Tamże; NA/825.6363/136: notatka H. Freemana Matthews'a, urzędnika Division of Latin American Affairs, Department of State, 29 lipca 1932.

⁴⁹ To właśnie ten akt prawny był później wykorzystywany przez rząd Salvadora Allende. E. Novoa, *El Difícil Camino de la Legalidad*, „Revista de la Universidad Técnica del Estado”, 1972, nr 7. Niektóre postanowienia tego aktu stosowano w 1966 roku — R. von Braun, *Chile? Con leyes tradicionales hacia nueva economía?*, Santiago de Chile 1972, s. 22 n., 65 nn. Błędnie o genezie DFL 520 i jego zastosowaniu przed 1970 r. pisze S. de Vylder, *Allende's Chile. The Political Economy of the rise and fall of the Unidad Popular*, Cambridge 1976, s. 138.

Podsekretarz Stanu w chilijskim MSZ zabiegał o poparcie projektu ze strony dyplomacji brytyjskiej⁵⁰.

Upadek Davila i ostateczne porzucenie reform związanych z koncepcją RS de Chile nie położyło kresu chilijskim staraniom. Uporczywość ta, a z drugiej strony rozpaczliwe położenie gospodarki i państwa chilijskiego, sprawiły, że nawet ludzie pokroju Lainga poczęli przemyślać nad rozwiązaniem problemu, a nie tylko nad skutecznym sposobem wydostania dewiz od rządu. Laing wysunął w początkach września sugestię, by Standard Oil Co. zaczęła przyjmować saletrę jako zapłatę za paliwo. Koncepcja ta przewidywała sprzedaż saletry przez liczne placówki Standard Oil Co. na południu USA. Innymi słowy, kapitał USA zająłby miejsce importera radzieckiego, przewidywanego w koncepcjach rządów chilijskich. Projekt ten miał co najmniej jedną bardzo słabą stronę: nie uwzględniał siły interesów zaangażowanych w przemysłowe wytwarzanie saletry syntetycznej w USA⁵¹.

Dyrektor Shell-Mex (Chile) Ltd. począł się w końcu skłaniać ku idei współpracy przy dystrybucji paliwa radzieckiego⁵²; innego zdania był jednak główny zarząd kompanii w Londynie. Sir George Macdonough złożył 31 października na ręce D. Kelly'ego w Foreign Office obszernie memorandum uzasadniające odmowę współpracy przy dystrybucji paliwa radzieckiego i wszelkiego innego nie będącego własnością tej kompanii. Podstawowy argument sprowadzał się do stwierdzenia, że na projektowaną wymianę chilijsko-radziecką nie wolno patrzeć jako na coś tymczasowego. Byłaby to wymiana dla obu stron korzystna i raz nawiązana nabrałaby cech trwałości. Shell-Mex (Chile) Ltd. zostałaby wówczas sprowadzona na zawsze do roli sprzedawcy komisowego wynagradzanego na domiar złego w chilijskiej walucie. Rozprowadzanie paliwa radzieckiego, stwierdzali autorzy memorandum, nie służyłoby ani interesom chilijskim (sic!), ani brytyjskim, ani Shell-Mex (Chile) Ltd.⁵³

Mimo wszystko negocjacje z Sojuznefteksportem toczyły się nadal. Dyrektor Urzędu Zaopatrzenia w Ropę (instytucja utworzona na podstawie DFL nr 519) twierdził w połowie listopada, że w zamian za 50 tysięcy ton saletry Chile otrzyma 5 mln litrów benzyny. Pierwszy ze statków firmy Andrew Weir and Co. miał już czekać na załadunek w jednym z portów radzieckich. Ładunek w Chile miała przejąć firma Gibs and Co. Rząd nadal liczył na współpracę z Shell-Mex (Chile) Ltd. w dziedzinie dystrybucji. Z drugiej strony, przedstawiciel COSACH uważał, że rozmowy nie są wcale łatwe, bowiem z ofertą pod adresem Moskwy wystąpili też producenci saletry syntetycznej, a więc sztucznych nawozów, i nie wiadomo było czyje warunki zostaną ostatecznie zaakceptowane w ZSRR⁵⁴.

Ostatecznie, transakcja z ZSRR nie została sfinalizowana, a jedną z istotnych przyczyn była negatywna postawa obu kompanii odmawiają-

⁵⁰ PRO/FO 371.15830/A 5742/344/9: Thompson do Simona, l. dz. 223(R), 2 września 1932.

⁵¹ NA/825.6363/138: Edward J. Sparks, III sekretarz ambasady USA w Santiago de Chile do Stimsona, l. dz. 1257, 7 września 1932.

⁵² Thompson do Simona, zob. przyp. 50.

⁵³ PRO/FO 371.15830/A 7372/344/9: Sir George Macdonough, prezes Shell-Mex (Chile) Ltd. do Davida Kelly'ego, urzędnika Foreign Office, 31 października 1932. Memorandum Shell-Mex (Chile) Ltd., l. dz. 7/20/0338, 27 października 1932.

⁵⁴ PRO/FO 371. 15830/A/8066/344/9: Chilton do Simona, l. dz. 331, 15 listopada 1932.

cych współpracy⁵⁵. Ożywienie pokryzysowe miało jednak przynieść ulgę gospodarce chilijskiej, w 1934 roku powołano *Compañía de Petróleos de Chile* i podzielono rynek z kompaniami obcymi, wreszcie — w początku lat 1950-tych — ruszyło wydobycie ropy w Chile.

*

Ze strukturalnego punktu widzenia opisany *casus* uwidacznia współzależność poszczególnych dziedzin gospodarki eksportowej oraz wzajemną zależność ekonomiki kapitalistycznej i państwa, a z drugiej strony współzależność procesów gospodarczych i politycznych uwidaczniającą obecność elementów struktury dominującej w strukturze zależnej. Jeszcze raz się przekonujemy, że nie ma sensu mówić o zależności gospodarczej tam, gdzie wyeliminowanie aspektów politycznych (i innych) jest nieuzasadnione (niemożliwe); historia splotu dominacja — zależność jest zarazem i gospodarcza i polityczna. Nie wystarcza też ujmowanie badanej problematyki w kategoriach stosunków międzypaństwowych.

Jeśli idzie o strukturę dominującą, zwraca uwagę fakt, że eksploatacja gospodarcza jest forsowana tylko do momentu, w którym pojawia się możliwość strukturalnej zmiany gospodarczo-społecznej w strukturze zależnej (*Socjalistyczna Republika Chile*). W obliczu takiej „groźby” kompanie naftowe idą na ustępstwa, a jednocześnie wykorzystują strategiczne znaczenie ropy naftowej jako dźwigni nacisku. Pewien wpływ na działalność kompanii wywierają rządy funkcjonujące w obrębie struktury dominującej, powodowane interesem utrzymania względnej stabilizacji w obrębie struktury zależnej, chroniąc przy tym interesy kapitałów prywatnych swych obywateli. W wypadku Departamentu Stanu odnotowujemy też jego promonopolistyczne stanowisko (preferencja dla *Standard Oil Co. of New Jersey* kosztem słabszego przedsiębiorstwa z USA). Opiswany *casus* jest nietypowy pod względem stosunków USA — Wielka Brytania (daleko posunięta współpraca w obliczu trudności w Chile), napiętych w latynoamerykańskiej sferze ekonomicznej omawianej epoki.

Jeśli idzie o strukturę zależną, przede wszystkim rzuca się w oczy doniosła funkcja państwa. Informacja o funkcjonowaniu struktury zależnej jest jednakże obciążona pewnym zniekształceniem. Podstawowa baza źródłowa tego artykułu to przecież dokumenty wytworzone w obrębie struktury dominującej (centrale i zagraniczne placówki Departamentu Stanu USA oraz brytyjskiego *Foreign Office*). Wszechstronne badania splotu dominacja — zależność winny w większym stopniu uwzględniać dokumenty wytworzone w obrębie struktury zależnej⁵⁶. Wszelako jedną z miar zależności obecnie funkcjonującej jest właśnie ograniczenie dostępu do archiwów chilijskich.

Spoglądając na badane struktury przez pryzmat kategorii długiego trwania, zwraca uwagę pojawienie się ZSRR jako mocarstwa oddziałującego na funkcjonowanie splotu dominacja — zależność nie tylko ideologicznie lecz gospodarczo i politycznie. Wprawdzie konfrontacja globalnej

⁵⁵ PRO/FO 371.15830/A 8067/344/9: Chilton do Simona, l. dz. 332, 17 listopada 1932.

⁵⁶ Próbę ukazania niektórych aspektów wielkiego kryzysu podjął, w oparciu o chilijskie źródła drukowane, P. W. Drake, *The Political Responses of the Chilean Upper Class to the Great Depression and the Threat of Socialism, 1931—1932*, [w:] *The Rich, the Well Born, and the Powerful. Elites and Upper Classes in History* red. F. J. Aher, Urbana 1973.

struktury kapitalistycznej z socjalistyczną ma w tym wypadku charakter powierzchowny, sprzyja to jednak szukaniu podobieństwa do wcześniejszej konfrontacji dwóch przeciwstawnych sobie systemów (feudalizmu i kapitalizmu) na obszarze latynoamerykańskim i poza nim.

Рышард Р. Стемплёвски

ЧИЛИ И НЕФТЯНЫЕ КОНЦЕРНЫ В ПЕРИОД ВЕЛИКОГО КРИЗИСА

В критической обстановке великого кризиса 1932 г. чилийские правительства пытались преодолеть ограничения, вытекающие для Чили из монополистической позиции местных филиалов Стандарт Ойл Компани Нью Джерси и Ройаль Датч Шелл Компани, стремясь дифференцировать источники своего снабжения, создать государственную монополию закупок и распределения, использовать селитру для прямого обмена на нефть (переговоры с СССР). Фиаско этой политики вытекало из переплетения преобладание/зависимость, которое в обсуждаемом случае связало с собой в причинно-последственную связь функционирование правительственных органов и отделений Чили, США и Великобритании, управления и представительства нефтяных компаний, банки, законодательные органы (главным образом Чили), газеты, некоторые социально-профессиональные группы и т.п.

Ryszard Stemplowski

LE CHILI ET LES SOCIÉTÉS PÉTROLIÈRES ÉTRANGÈRES À L'ÉPOQUE DE LA GRANDE CRISE

En 1932, au moment de la Grande Crise, le gouvernement chilien a essayé de surmonter les restrictions qui résultaient du monopole des succursales locales de la Standard Oil Co New Jersey et la Royal Dutch Shell Co. Il a tenté de s'approvisionner à diverses autres sources, de créer un monopole national d'achat et de distribution, d'échanger directement le salpêtre chilien contre le pétrole (les négociations avec l'URSS). Cette politique a échoué à cause de la dépendance du gouvernement chilien de l'étranger. Un lien inextricable rattachait entre eux les rouages des organes gouvernementaux et des agences du Chili à ceux des USA et de la Grande-Bretagne, des administrations et des représentants des compagnies pétrolières, des banques, des organismes législatifs (surtout au Chili), de la presse et de certains groupements sociaux et professionnels etc.